

ZAHİRİLİĞİN BÜYÜK İMAMI İBN HAZM: HAYATI VE ESERLERİ*

Şahabettin ERGÜVEN**

The Greatist İmam of Zahiri Sect İbn Hazm: His Life and Works

Abstract

İbn Hazm lived in the period of time years during the falling down of Andalus-Amawian State (765-1031). He wrote alot of of books on different fields such as Fıgh, Hadith, History of Religion, Islamic theology, Philosophy, Logic, Genealogy, Language and Literatary. More over he had systematized of the Zahiri sect in the Islamic jurisprudence. Works on Zahiri sect written by Hazm made him one of the famous person among the scholars in the world. In this article it is dealt with the life and Works of İbn Hazm al-Andalusian

Key words: İbn Hazm, Zahiri Sect, Andalus, Fıgh, Language, Literature, Administration, Politics and Work

Giriş

İbn Hazm (384/456-994/1064), yaşadığı çağın sınırlarını aşmış İslam âleminin yetiştirdiği dâhi bilginlerden birisidir. Çok yönlü bir kültüre, ansiklopedi hacminde bir bilgi birikimine sahiptir. Nakli ve akli ilimlere ihtisas recessinde vâkıftır. Onun çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserlerinden birisini okuyan, onun sadece bu alanda uzman olduğunu zanneder. Oysa İbn Hazm, görüş bildirdiği her alanda uzman bir kişidir.

İbn Hazm, çağında egemen olan doğu kültürüne alternatif olması için mantıkî temellere oturan, bilimsel düşünceyi esas alan bir ekol kurmaya çalışmıştır. Çok sayıda düşünür, tarihçi, usulcü ve siyasetçi mezhebinin etrafında toplanmıştır. Bu mezhep gücünü burhân mantığından alan nas merkezli bir mezhep olmuştur. İbn Hazm, sahip olduğu vizyon ve temsil ettiği misyonla bilimsel düşünce özgürlüğünü sağlayarak içtihat kapısını yeniden aralamayı hedeflemiştir. Bu da İslam düşünce kültürünün üzerine bina edildiği usûlün yeniden okunmasını ve yorumlanmasını gerekli kılıyordu. İbn Hazm, bu çabasında tevârüs eden kültürün sunduğu hazır anlayış ve egemen düşünce kalıplarından kurtulmanın gerekli olduğunu bilincindeydi. Bu yüzden, İslam

^D Bu makale, "Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm" adlı doktora tez çalışmamızın "İbn Hazm'ın Hayatı ve Eserleri" başlıklı bölümünün bir özettir. Bk.: Şahabettin Ergüven, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

^D Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

düşünce kültürünün, sağlam temellerden yoksun olduğuna inandığı kıyas, illet ve istidlâl yerine, burhân mantığını temel alan yeni araçlarla bilinçli bir şekilde tekrar okunmasını savunuyordu. Onun bu zor göreve soyunmasında, yaşadığı dönemdeki siyasî, kültürel ve ekonomik koşulların etkisi büyük olmuştur. Zira Endülüs Emevî Hilâfeti'nin yıkılmasına, akabinde ülkenin bir birleriyle savaştan onlarca emirliğe bölünmesine, iç mücadeleler sonucu müslümanların birlik ve bütünlüğünün yok olma noktasına geldiğine tanık olmuştur. İbn Hazm, bir yandan siyâsî birliği sağlamaya çalışırken, diğer yandan müslümanları düşünce birliğine çağırıyordu. Müslümanları tek çatı altında toplayacak çareyi ise sağlam temelleri olduğuna inandığı Zâhiri Mezhebinde görmekteydi. Zira ister fikhî ister itikâdî olsun diğer mezhepler müslümanları birleştirmek yerine daha fazla ayrılımlarına yol açmaktaydı.

İbn Hazm'ın gerçekleştirmeye çalıştığı proje dar kapsamlı bir proje değildi. Aksine fıkıh, felsefe, mantık, kelam, dinler ve mezhepler tarihi, dil ve edebiyat gibi farklı alanları kapsayan geniş bir yelpazeye sahipti. İbn Hazm temel dayanak aldığı Zâhiri Mezhebi'nin ilkelerini tüm bu alanlara yansıtmıştır. Örneğin taklit illet ve kıyasa karşı çıkarken sadece fıkıh ve kelam gibi dînî içerikli ilimlerle sınırlı kalmamış, aksine bu görüşlerini dil ve edebiyata da taşımıştır. Fikhî kıyas, illet ve istidlâli kabul etmediği gibi nahiv ve lugat ilimlerindeki kıyas ve illetleri de reddetmektedir. Fıkıhta ilk kaynaklar olan nasları temel aldığı gibi nahiv ve lugat ilimlerinde semâ'î temel almakta, gramer krallarının konulmasında Araplar'dan işitilenlerin temel alınması gerektiğini söyleyerek iştikâk, lügavî kıyas ve illetleri reddetmektedir. Aynı durum edebiyat için de geçerlidir. Şiire İslâmî bakış açısından yaklaşmakta, şiiri ahlâkî ilkeleri temel alarak tasnif etmektedir. Diğer taraftan şiirlerinde fıkıh, felsefe, mantık ve kelam ilimlerine âit çok sayıda terim kullanmaktadır. Zâhiri Mezhebi'nin ilkelerini şiirlerine yansıtmakta, görüş ve düşüncelerini manzûm ve mensûr olarak anlatmaktadır.

Bu çalışmamızda Zâhiri Mezhebi'ni sistemleştiren kişi olarak tanınan İbn Hazm el-Endelüsî'nin hayatını, eserlerini, ahlak ve kişiliğini ele alarak ülkemizde daha yakından tanıtılmasını amaçlamaktayız.

I- HAYATI

A- ADI, KÜNYESİ, LAKAP VE NİSBELERİ

İsmi, Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm b. Gâlib b. Sâlih b. Süfyân b. Yezîd, künyesi, Ebû Muhammed olup¹, kitaplarında genelde bu künyesini kullan-

1 İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhiri, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (nşr: Lecne/komisyon), 2.basım, Kahire 1992, Dâru'l-hadis, I, 3; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâü ebnâi'z-zamân*, (nşr. İhsan Abbas), Dâru sâdir, Beyrut, ts., III, 325.

mıştır. Tabakât kitaplarında ise, İbn Hazm el-Endelüsi veya Ali b. Hazm şeklinde geçmektedir. Fakat o, İbn Hazm olarak meşhurdur.

İbn Hazm'ın birkaç tane nisbesi vardır. Bazı tarihçiler yaşadığı ülkeye nisbet ederek el-Endelüsi² nisbesini kullanırken, bazıları da doğup büyüdüğü, çocukluğunun geçtiği Kurtuba'ya nisbet ederek el-Kurtubi³ nisbesini kullanmışlardır. İbn Hazm'ı atalarının memleketi Fâris'e nisbet ederek el-Fârisi⁴ nisbesini kullananlar da vardır.

B- NESEBİ VE DOĞUMU

İbn Hazm, çağdaşı Sâ'id b. Ahmed'e (ö.462/1069) yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre, Kurtuba'nın doğu kesmindedeki Rabaz-ı Minyetü'l-Muğire'de 384 (994) yılı Ramazan ayının son gecesi imam sabah namazına selam verdikten sonra, güneş doğmadan biraz önce dünyaya gelmiştir.⁵

Kaynakların büyük çoğunluğu İbn Hazm'ın Fars asıllı olduğunu kaydetmektedir.⁶ İbn Hazm'ın çağdaşı tabakât yazarlarından Ebû Mervân İbn Hayyân ise onun İspanyol asıllı hıristiyan bir aileden geldiğini iddia etmektedir.⁷ Ne varki İbn Hayyân'ın bu sözlerine genel olarak itibar edilmemiştir. İbn Hayyân'dan etkilenen Tâhâ el-Hâciri⁸, İgnace Goldziher⁹ ve Dozy¹⁰ gibi bazı çağdaş yazarlar onun Fars asıllı olmadığını, aksine İspanyol asıllı hıristiyan bir aileden geldiğini söylemektedirler.¹¹

İbn Hazm'ın ailesinin ne zaman müslüman olduğu ve Endülüs'e ne zaman geldikleri konusu da tartışılmıştır. Ancak yaygın kanı, tabakât müelliflerinden İbn Hallikân'ın da rivayet ettiği gibi İbn Hazm'ın atalarından İslamiyet'i ilk kabul eden kişi Yezid b. Ebû Süfyân'ın Fars asıllı azatlı kölesi Yezid; atalarından Endülüs'e ilk gelenin ise Halef b. Ma'dân olduğu şeklindedir.¹² Daha sonraki dedelerinden Sa'id ise Kurtuba'ya yerleşmiş, devrinin önde gelen alimlerinden olan babası Ahmed b. Sa'id de Halife Mansur ve oğlu Muzaffer zamanında ve-

2 Muhammed Rıdvân ed-Dâye, *Târîhu'n-nakdi'l-edebi fi'l-Endelüs*, 2.basım, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1981, 307.

3 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, Beyrut ts., III, 299.

4 ez-Zehabi, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Kitâbu tezkireti'l-huffâz*, (nşr: Zekeriyâ 'Umeyrât), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1998, III, 1146.

5 İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd, *es-Sıla*, (nşr: İzzet el-Attar Hüseyini), Mektebetü neşri's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Kahire 1995, II, 396.

6 el-Humeydi, *Cezvetü'l-muktebes fi zikri vülâti'l-Endelüs*, nşr. Muhammed b. Tâvit et-Tancı, Mektebetu neşri's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Kahire 1953, 290.

7 İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahire fi mehâsini ehli'l-cezire*, (nşr. İhsan Abbas), Dâru's-sekâfe, Beyrut 1979, I, 142.

8 Muhammed Tâhâ el-Hâciri, *İbn Hazm sûre Endelüsiyye*, Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1982, 17.

9 İgnace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (çev.: Azmi Yüksel-Rahmi Er), Ankara 1993, 147.

10 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm el-Endelüsi hayâtuhu ve edebuhu*, Dâru'l-ârabîyye, Beyrut ts., 11.

11 Abdülhalim Üveys, *İbn Hazm el-Endelüsi ve cühûdühü fi'l-bahsi't-târîhi ve'l-hadârî*, Dâru'l-i'tisâm, Kahire ts., 53.

12 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, III, 325.

zirlik yapmıştır.¹³ Bu bilgileri esas alan kaynaklar İbn Hazm'ın ailesinin müslümanlığını çok eskilere götürürken, özellikle müsteşrikler¹⁴ onun ailesinin İspanya hıristiyanlarından olduğunu ve dedesinin geç dönemde müslüman olduğunu ileri sürmüşlerdir.

C- ÇOCUKLUĞU VE GENÇLİĞİ

İbn Hazm, Endülüs'ün siyasi hayatında aktif bir şekilde yer alan zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğuydu. Babası Ahmed b. Sa'îd b. Hazm, Amiri devletinin kurucusu el-Mansûr lakaplı Muhammed b. Abdullah b. Ebî Âmir'in (ö.392/1002) seçkin vezirlerindendi.¹⁵ Kaynaklarda İbn Hazm'ın annesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Hazm da ne çocukluğunda ne de daha sonraki dönemlerde annesinden bahsetmemiştir. İbn Hazm'ın Ebû Bekr adında kendisinden bir yaş büyük bir ağabeyi vardı. Ağabeyi ile birlikte vezir babalarının Kurtuba'nın doğu kısmında bulunan sarayında müreffeh bir çocukluk geçirmiştir.¹⁶

İbn Hazm çocukluğunu Endülüs'ün seçkin ailelerinin oturduğu ve İbn Ebî Amir'in sarayının da bulunduğu ez-Zâhire semtinde aristokrat bir çevrede geçirmiştir. Çocukluğunda dini ve ahlaki kuralların hakim olduğu sıkı bir gözetime tabii olmuştur.¹⁷ Çocuğunun en güzel şekilde yetişmesi için tüm imkanları sağlayan Ahmed b. Sa'îd b. Hazm, İbn Hazm'ın eğitimini bilgi ve kültür düzeyleri oldukça yüksek cariyelere tevdi etmişti. On iki yaşına kadar ilk eğitimini babasının sarayında cariyelerden alan İbn Hazm, mürebbiyelerinin kendisine yazı yazmayı ve Kur'an'ı öğrettiklerini, ayrıca çok sayıda şiir ezberlettiklerini söylemektedir.¹⁸

Babasının sarayında özel olarak tutulan mürebbiyelerden ilk eğitimini alan İbn Hazm on iki yaşına geldiğinde düzenli olarak mescitlerde düzenlenen ders halkalarına katılmaya başlamıştır. Bu ders halkalarında zamanın büyük alimlerinden hadis, fıkıh, nahiv, lügat, edebiyat, mantık, kelam ve tarih dersleri almıştır. Aynı dönemlerde şair ve edip olan vezir babasıyla birlikte Amiriler sarayında tertip edilen edebi meclislere de katılmaya başlamıştır. İbn Hazm bu meclislerde çağındaki alim ve ediplerin çoğuyla tanışma fırsatı bulmuştur.¹⁹

D- İLİM TAHSİLİ, HOCALARI VE TALEBELERİ

İbn Hazm ilim tahsilinde belli bir sınırdan durmamış, aksine çağında reçahta olan nakli ve aklı ilimlerin hemen hepsini tahsil etmiş ve bu ilimlerde

13 Abdulkerim Halife, *İbn Hazm hayatı ve edebî hayatı*, 21, 22.

14 a.g.e., 11.

15 a.g.e., 22.

16 a.g.e., 27, 28.

17 a.g.e., 33, 34.

18 a.g.e., 111, 112.

19 el-Humeydi, *Cezvetü'l-muktebes*, 224.

yüksek derecelere ulaşmıştır. İhsan Abbas, İbn Hazm'ın tahsil ettiği ilimlere ilişkin şunları söylemektedir: "Çağındaki bilgi çeşitlerinin tümünü kuşattığı için İbn Hazm'ın çok yönlü olan kültürünün sınırlarını belirlemek oldukça zordur."²⁰

İbn Hazm on iki yaşına geldiğinde zamanın büyük alimlerinden düzenli olarak dersler almaya başlamıştır. Kur'ân'ı ezberleyip, lugat ve şiir dersleri aldıktan sonra ilk olarak hadis dersleri almaya başlamıştır. İlk hadis derslerini Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. el-Cesûr'dan (ö.401/1010) almıştır.²¹ Ayrıca Abdurrahman b. Abdullah b. Hâlid el-Hemezânî²², Abdullah el-Ezdî,²³Yahya b. Abdurrahman b. Mes'ud b. Vecih'l-Cenne²⁴ (ö.402/1011) ve Ebû Muhammed b. Benûş el-Kâdî'den de hadis dersleri almıştır²⁵ İbn Hazm'ın hadis dersleri aldığı diğer hocaları şunlardır; Muhammed b. Sa'îd b. Nebât, Yûsuf b. Abdullah el-Kâdî, Ebû Bekr Hammâm b. Ahmed el-Kâdî, Abdullah b. Muhammed b. Osmân, Ebû Ömer et-Talemenkî (ö.428/1036) ve Abdullah b. Yûsuf b. Nâmi .²⁶

İbn Hazm'ın öğrenim gördüğü diğer bir ilim dalı fıkıhtır. Ebu'l-Hıyâr Mes'ûd b. Süleyman b. Müflit²⁷ (ö.425/1034) ve Ebû Abdullah b. Yahyâ b. Ahmed b. Dahhûn²⁸ gibi hocalardan fıkıh dersleri almıştır. Cedel ve kelam derslerini İbnü'l-Faradî olarak tanınan Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebî Yezîd el-Mısıri'den (ö.410/1019) okumuştur.²⁹ Mantık derslerini İbnü'l- Kettânî olarak tanınan Muhammed b. Hasen el-Mezhaci³⁰ ve Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdu'l-Vâris'ten³¹ almıştır.

İbn Hazm'ın aldığı dersler arasında nahiv, lugat ve edebiyat dersleri de vardır. Nahiv, lugat ve edebiyat derslerini el-Vezîr Ebû Abede Hassân b. Mâlik b.Ebî Abdullah el-Kâdî en-Nahvî'den almıştır.³² Ebû Ali el-Kâlî'nin öğrencisi Ebû Muhammed Abdullah b. er-Rebî' et-Temîmî'den (ö.415) el-Kâlî'nin *Faaltü ve Ef'altü* ve *Kitâbu'n-nevâdir* gibi bazı eserlerini okumuştur.³³ Ayrıca Ebu's-Said el-Fetâ el-Ca'ferî'den de şiir ve edebiyat dersleri almıştır. İbn Hazm

20 İhsan Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endelüsî, 'asru siyâdeti Kurtuba*, Dâru's-sekâfe, Beyrut 1985, 314.

21 el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, 290.

22 a.g.e., 256.

23 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme fi'l-ülfehi ve'l-üllâf*, (nşr.: Nizâr Vecih Fellüh), el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut 2001, 202.

24 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 161.

25 İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, II, 395.

26 ez-Zehabi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1146.

27 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 105; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, 328.

28 Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-üdebâ*, (nşr.: İhsan Abbas), Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, XII, 242.

29 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 140.

30 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, III, 326.

31 Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 67.

32 el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, 225.

33 a.g.e., 243.

Tavku'l-hamâme adlı eserinde bu hocasından Kurtuba camisinde Tarafe b. el-Abd'in muallakasını okuduğunu belirtmektedir.³⁴

Ahbâr ve tarih derslerini el-Kâdî Ebu'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî'den almıştır.³⁵ İbn Hazm, babası Ahmed b. Sa'îd'den de tarih dersleri almıştır. Zira babası Amirî devletindeki vezirliği sırasında tanık olduğu olayları oğluna anlatıyordu.³⁶ İbn Hazm ilim öğrenmek için ilim merkezi Kurtuba'nın yanısıra Elmeriye, Şâtibe, Balensiya ve İşbiliye gibi Endülüs'ün çeşitli şehirlerini dolaşmış, ilim yolculukları esnasında kendi özel metodu ve ansiklopedik bilgi birikimi oluşuncaya kadar ilim okumuş ve okutmuştur.

İbn Hazm'dan en çok rivayette bulunan öğrencileri oğlu Ebû Rafî' el-Fadl³⁷ ve Ebû Abdullah el-Humeydî'dir.³⁸ Diğer oğulları Ebû üsâme Ya'kûb ve Ebû Süleymân el-Mus'ab da babalarından rivayetlerde bulunmuşlardır.³⁹ İbn Hazm'ın hocalarından Ali b. Sa'îd el-Adberî kendisinden zahirî mezhebinin ilkelerini öğrenerek zahirîliği benimsemiş, ancak hac farızasını edâ etmek için doğuya gidince zahirî mezhebini terkederek Şafî mezhebine intisab etmiştir.⁴⁰ Ayrıca İbn Hazm'ın öğrencilerinden olan el-Vezîr Ebû Muhammed b. el-Arabî'nin İbn Hazm'a yedi yıl arkadaşlık ettiği, İbn Hazm'ın te'lifâtını inceleyip onun gözetimi altında tartışmalar yaptığı rivayet edilmektedir.⁴¹

Muhammed b. el-Velîd b. Muhammed el-Fehrî et-Tartuşî⁴², Abdalbâkî b. Muhammed b. Sa'îd el-Ensârî⁴³ de İbn Hazm'ın öğrencilerindedir. Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Velîd et-Tartûşî İbn Hazm'dan ilim almış, doğuya giderek Irak fakihleriyle tartışmalar yapmıştır.⁴⁴ İbn Hazm'dan icâzetli olarak rivayette bulunan son öğrencisi Ebu'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed el-Mukri'dir.⁴⁵

E- AHLAKI VE KARAKTERİ

İbn Hazm, kendi ahlâk ve karakterinden açık sözlülükle bahsetmekte, sahip olduğu güzel hasletlerle övünürken, kendisinde olmasını arzulamadığı bazı ayıp ve kusurlarının olduğunu da itiraf etmektedir. İbn Hazm, riyâzette

34 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 138.

35 el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, 254, 255.

36 Abdülkerîm Halîfe, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 96.

37 ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1146.

38 a.g.e., III, 1146.

39 Vedî' Vâsîf Mustafa, *İbn Hazm ve mevki'uhu mine'l-felsefe ve'l-mantık ve'l-ahlâk*, el-Mecma'u's-sekâfî, Abudabi ts., 56.

40 İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, II, 401, 402.

41 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr.: Şu'ayb el-Arnaût ve Muhammed Na'im el-Araksûsi), 9.basım, Müessesetü'r-risâle, Beyrût 1993, 37; ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1151; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, XII, 242.

42 İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, II, 545.

43 Ahmed b. Nâsîr el-Hamd, *İbn Hazm ve mevki'uhu mine'l-ilâhiyyât*, Câmî'âtu Ümmi'l-Kurâ, Mektepe 1986, 67.

44 Vedî' Vâsîf Mustafa, *İbn Hazm ve mevki'uhu mine'l-felsefe ve'l-mantık*, 55.

45 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 22-23; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 122.

bulunarak, Hz. Peygamberin sözlerini hayatına tatbik ederek ve nefis terbiyesinde mütehasıs olan kişilerin tavsiyelerine uyararak tedavi ettiğini söylediği ayıp ve kusurlarının neler olduğunu sebepleriyle birlikte anlatmaktadır.⁴⁶

İbn Hazm bu kusurların; doğru bir iş yaptığında aşırı memnuniyet, yanlış bir şey yaptığında aşırı kızgınlık duymak, alay tarzında şaka, böhürlenme, gençlik gafleti ve sabırsızlıktan kaynaklanan yanlış davranışlar, başkalarına üstün gelme isteği, şan ve şöhret arzusu, aşırı gurur, kin tutma ve sû-i zan olduğunu söylemektedir. İbn Hazm sû-i zannın bazılarının zannettiği gibi mutlak olarak kötü bir huy olmadığını, insânî davranışlarda kötü sonuçlar doğurmayan veya dini konularda insanı günaha sokmayan bir su-i zannın kararlılık anlamına geldiğini, kararlılığın ise erdem olduğunu söylemektedir. Kin ve nefret duygusunu ise büyük oranda bastırmasına rağmen tamamen yok edemediğini, bu yüzden kendisine uzun süre açıktan düşmanlık eden birisiyle arkadaşlık kurma konusunda aciz kaldığını ifade etmektedir.⁴⁷ İbn Hazm kibir, kıskançlık, yalan ve ihanetten tabiatı gereği nefret ettiğini, bunları hayatında hiç tanımadığını, dolayısıyla bu kötü huyları tedavi etme durumunda kalmadığını söylemektedir.⁴⁸

Yalandan nefret eden İbn Hazm'ın doğruluktan ayrılmaması sahip olduğu önemli hasletlerdendir. Hak sözü söylemede hiç kimseden çekinmeyen, muhaliflerinin çokluğuna, makam ve mevkilerine aldırmayan⁴⁹ İbn Hazm, doğruluktan ayrılmama konusunda şunları söylemektedir: "İnsanları ya da Allah'ı kızdıracak, hakka ya da mahlukata ters düşecek bir durumda kalırsan, insanları kızdır, onlara ters düş, Allah'ı kızdırıp hakka ters düşme".⁵⁰

İbn Hazm'ın önemli özelliklerinden birisi sert mizacı ve keskin dilli olmasıdır. Özellikle rakipleriyle tartıştığı hilaf kitaplarında sert mizacının etkileri açıkça görülmektedir. Onun bu sert mizaca sahip olmasında küçük yaşta yakalandığı hastalıkların yanı sıra, çağındaki insanlardan gördüğü kötü muamelelerin, yaşadığı sıkıntılı ve çileli hayatın büyük etkisi olmuştur. Zehebi, İbn Hazm'ın sert mizacı ve keskin dili hakkında şunları söylemektedir: "Dilinin uzun olması, büyük alimleri küçük görmesi, müçtehid imamları pervasızca eleştirmesi, sert tartışmaları ve keskin cevapları yüzünden başına birtakım olaylar gelmiştir. Hatta İbnü'l-Arif'in İbn Hazm hakkındaki şu sözü darbi mesel olmuştur. "İbn Hazm'ın diliyle, Haccâc'ın kılıcı kardeşidir". Bu söz, İbn Hazm'ı nereye gittiye peşini bırakmamıştır.⁵¹

46 İbn Hazm, "Mudâvâtu'n-nüfûs", *Resâilu İbn Hazm el-Endelûsî*, (nşr: İhsan Abbas), 2.basım, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, Beyrut 1987, 353, 354.

47 a.g.e., 353-355.

48 a.g.e., 358.

49 Muhammed Ebû Zehra, *İbn Hazm hayâtuhu ve 'asruhu, ârâuhu ve fikhuhu*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire ts., 73.

50 İbn Hazm, *Mudâvâtu'n-nüfûs*, 383.

51 ez-Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1154.

İbn Hazm'ın sahip olduğu ahlâki meziyetlerden en bariz olanları vefâ ve izzet-i nefse düşkünlüktür. *Tavku'l-hamâme*'sinde kendisinin dostlarına ve tanıdıklarına karşı dâima vefâlı olduğundan, kim olursa olsun aralarında bir hukuk oluşan insanı asla unutmadığından bahsetmektedir.⁵² Vefalı olduğu kadar izzet-i nefse son derece düşkün onurlu bir kişidir. Şerefli bir ailede onurlu ve şerefli olarak yetişti. Aşağılık duygusundan uzak bir kişiydi. Başına gelen sıkıntı ve belalar, hapis ve sürgünler onurundan bir şey kaybettirmedi. Kimseye yağcılık ve yaltaklık yapmadı, dünyevi menfaatler için asla alçalmadı, kimsenin önünde eğilmedi. Çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları babasının sarayında lüks ve refah içerisinde cariyelerle birlikte geçmesine rağmen onurunu zedeleyecek bir davranışta bulunmadı. İbn Hazm şerefi mal ve makamda değil ilimde ve takvada bulmuştur. Yetiştığı ortama rağmen zâhid, mütevazı ve ilmiyle âmil biri olmuştur.⁵³

İbn Hazm keskin bir zeka, kuvvetli bir hafıza ve üstün bir kavrama gücüne sahipti.⁵⁴ Bu nitelikler sayesinde zamanındaki hemen hemen tüm ilimlerde yüksek bir konuma gelmiştir. Kıvrak zekasının yanı sıra, aynı zamanda hazır cevaplı bir alim olan İbn Hazm, bu özelliği sayesinde konuyu çabucak kavrar ve gerekli cevabı en uygun bir şekilde verir, deyim yerindeyse taşı gediğine koyardı. Onun bu özelliği özellikle tartışmalarında çok işine yarardı.⁵⁵

İbn Hazm sahip olduğu tüm meziyetlerin Allah vergisi olduğunun bilincindedeydi. Bu yüzden bunların şükürünün eda edilmesinin gerektiğine inanır, asla kibre kapılmazdı. Allah'ın bahşettiği nimetlere şükretmemeyi nankörlük olarak gören İbn Hazm, bu hususta şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Şayet ilminle gururlanırsan bil ki bu senin kendinden değildir, onu sana veren Allah'tır. Öyleyse şükürünü öde, Allah'ın rızasına aykırı bir şey yapma. Aksi takdirde elinden alıverir, bildiklerini, ezberlediklerini unutturarak seni imtihan eder... Birçok ilim meraklısı tanırım, yıllarca okurlar, çalışıp gayret ederler, fakat ilimden nasiplerini alamazlar. İlim talibi şunu bilsin ki, eğer bu iş çok çalışmakla olsaydı, herkes alim olurdu. Demek ki bu Allah vergisidir, kendini beğenip gururlanmaya yer yoktur. Bunda tevazu gösterip Allah'a şükretmek lazımdır.”⁵⁶

İbn Hazm'ın sahip olduğu seçkin meziyetlerden birisi de sabırlı ve tahammüllü olmasıdır. Yakalandığı hastalıklara tahammül göstermiş, başına gelen sıkıntı ve belalara sabretmiş, maruz kaldığı eziyet ve kötü muameleler onu

52 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 195.

53 M. Ebû Zehra, *İbn Hazm hayâtuhu ve 'asruhu*, 77, 78.

54 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 73.

55 M. Ebû Zehra, *İbn Hazm hayâtuhu ve 'asruhu*, 66, 67.

56 İbn Hazm, *Müdevatu'n-nüfus*, I, 388.

doğru bildiği yoldan çevirememiştir.⁵⁷ Onun sahip olduğu hasletlerden birisi de açık sözlü olmasıdır. Açık sözlü olması ihlas ve samimiyetinden kaynaklanmaktaydı. Doğruluğuna inandığı şeyleri kimseden çekinmeden açık yüreklilikle söylerdi. Yapmadığını söylemez, söylediğini ise önce kendisi yapardı. Söylenmesi gerekenleri saklamaz, insanların övmesine veya yermesine aldırmaz etmezdi. Bu yüzden kendisi için ilmi biliyor ancak ilm-i siyaseti bilmiyor denilirdi. Açık sözlü ve keskin dilli olması yüzünden başına bir çok sıkıntılar gelmiştir.⁵⁸ Bir diğer özelliği hassas bir kalbe ve ince duygulara sahip olmasıdır. Sevgiye ve sevenlere dair kaleme aldığı *Tavku'l-hamâme* adlı eseri nesir ve şiiriyle onun ince duygularını yansıtmaktadır. Bu eser, aşık olduğunu açıkça söyleyen hassas bir kalbin kaleminden çıkmıştır.

İbn Hazm'ın sahip olduğu güzel hasletlerden birisi de züht ve takva sahibi olmasıdır. Dini öğretilere bağlı bir alimdi, züht ve takvasıyla tanınıyordu, tevazu sahibiydi, Allah'ın nimetlerine devamlı şükrediyordu. Hemen hemen her eserinde züht ve takvâsına delalet eden ifadeler yer almaktadır. Hatta züht ve hikmet konulu kasideleri vardır.

F- İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Endülüs medeniyetinin en önemli şahsiyetlerinden olan İbn Hazm'ın ilmi kişiliğine denk edebi bir kişiliği vardır. Akâid, usûl, furû', fıkıh, hadis, tefsir, dinler tarihi, mezhepler tarihi, felsefe, mantık, tıp ve soybilim alanlarında seçkin bir alim, güçlü bir cedelci ve büyük bir düşünür olarak meşhur olduğu kadar, edip, eleştirmen ve soylu bir şair olarak da meşhurdur. Sanat inceliğiyle düşünce gücünü bir arada toplayan nadir şahsiyetlerdendir.

İlmi araştırma ruhuna sahip olan İbn Hazm, çağında revaçta olan ilim dallarının hemen hepsinde çok sayıda ürün ortaya koymuştur. Ebû Mervân b. Hayyân (ö.469/1076), İbn Hazm'ın, hadis, fıkıh, cedel, soybilim, edebiyat, mantık ve felsefe ilimlerinde geniş bir birikimi olduğunu ve bu ilimlerin hepsinde çok sayıda eserinin olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Ebu'l-Kâsım Sâ'id b. Ahmed el-Endelüsî, İbn Hazm'ın eserlerinin sayısı konusunda şöyle bir rivayet nakleder: "İbn Hazm'ın oğlu Ebû Râfi' el-Fadl'ın (ö.479/1086) bana söylediğine göre, babasının yaklaşık 80.000 varak tutan 400 cilt telifi vardır ki böyle bir başarı Taberî hariç kimseye nasip olmamıştır"⁶⁰ Zira İbn Hazm, Sâ'id b. Ahmed el-Endelüsî'nin de dediği gibi Endülüs halkı içerisinde en geniş bilgiye sahip olan, İslami ilimleri en çok tahsil eden; lugat, belagat, şiir, siyer

57 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 73; M. Ebû Zehra, *İbn Hazm hayâtuhu ve 'asruhu*, 70.

58 M. Ebû Zehra, *İbn Hazm hayâtuhu ve 'asruhu*, 73, 74.

59 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1654.

60 İbn Hallikân, *Ve'fejâtü'l-a'yan*, III, 326; ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 187; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1651.

ve ahbâr ilimlerinde derin vukûfiyeti olan bir alimdir.⁶¹ Ebû Hâmid el-Ğazâli (ö.505/1111), İbn Hazm'ın güçlü bir hafıza ve kıvrak bir zekaya sahip olduğunu gösteren Allah'ın isimlerini konulu bir kitabını incelediğini söylemektedir.⁶² İbn Hazm'ın öğrencilerinden *Cezvetü'l-mutbebes*'in sahibi el-Humeydi, hızlı ezberleme, keskin zeka, asâlet ve dindarlıkta İbn Hazm gibisini görmediğini söylemektedir.⁶³

İbn Hazm'ın eserlerini incelediğimizde bu eserlerin iki farklı üslupla yazıldığını görmekteyiz: Birincisi; *el-Fasl* gibi akîde, *el-Muhallâ* gibi fıkıh ve *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* gibi usul kitaplarında görülen ilmî üsluptur. İbn Hazm'ın eserlerinin çoğu bu tarzda kaleme alınmıştır.

İbn Hazm'ın bu üslûbunda icâz yerine itnâb hâkimdir. Kısa değil uzun cümleler kullanır. Bazı manaları gerekli gördüğü yerde tekrarlar. Bu tekrarlar sözün parlaklığından ifadenin güzelliğinden bir şey eksiltmez. Önceden geçen bir mananın başka bir bölümde zikredilmesi gerektiğinde önceki yere havale etmez, orada da özetle anlatır. Bu yüzden ifade etmek istediği bir manayı, bir kitapta birçok yerde zikrettiği olur. Böyle uzun boylu yazması ve gerekli gördüğü yerlerde manaları tekrarlaması yüzünden kitapları açık ve anlaşılırdır, kapalı ve müphem yeri yoktur. Manalar bütün açıklığı ile sıralanmıştır, en derin bahislere dalsa dahi anlaması kolaydır. Bu uzatma nedeniyle istediği manayı okuyucunun kalbine usta bir hatip maharetiyle yerleştirmektedir.⁶⁴

İkincisi ise, *Tavku'l-hamâme* örneğinde olduğu gibi sanatlı nesrin hâkim olduğu edebî üsluptur. İbn Hazm'ın edebî üslûbu ilmi üslûbundan daha üstündür. Bu üslup lafız, terkip ve mana bakımından kalite derecelerinin en üst düzeyini temsil etmektedir. Üslup parlak ve akıcıdır, kelimeler yerli yerindedir. Müfret lafızlar güzel bir şekilde titizlikle seçilmiştir. Kelimelerin bir biriyile kaynaştığı bu üslupta lafızla mana tam olarak örtüşür. Eğreti durmayan kelimeler müzik sesi verir, bu ses ruhu okşar, hayali besler, tatlı nağmeler şeklinde gönle akar, fikrin önünde geniş ufuklar açar. Perçinlenmiş üslup pürüzsüzdür, adeta bir kusuru olmayan sehl-i mümteni kabilindedir.⁶⁵

İbn Hazm'ın yüksek edebî üslûbuna ilişkin bir fikir vermesi açısından, âşık olan birisinin devamlı yanında olmasını arzuladığı vefakâr bir dostun sıfatlarını zikrettiği şu satırları burada örnek olarak aktarabiliriz:⁶⁶

61 ez-Zehabi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 187.

62 a.g.e., XVIII, 187.

63 el-Humeydi, *Cezvetü'l-muktebes*, 291.

64 M. Ebû Zehra, *İbn Hazm hayâtuhu ve 'asruhu*, 197.

65 Mustafa Muhammed Ahmed Ali es-Seyyüfi, *Melâmihu't-tecdid fi'n-nesri'l-Endelîsi*, Âlemu'l-kütüb, Beyrut 1985, 522.

66 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 109.

"وَمِنَ الْأَسْبَابِ الْمُتَمَنَّاؤِ فِي الْخُبِّ أَنْ يَهَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِلْإِنْسَانِ صَدِيقًا مُخْلِصًا، لَطِيفَ الْقَوْلِ، بَسِيطَ الطَّوْلِ، حَسَنَ الْمَأْخِذِ، دَقِيقَ الْمَنْوَذِ، مُتَمَكِّنَ الْبَيَانِ، مُرْهَفَ اللِّسَانِ، جَلِيلَ الْحِلْمِ، وَاسِعَ الْعِلْمِ، قَلِيلَ الْمُخَالَفَةِ، عَظِيمَ الْمُسَاعَفَةِ، شَدِيدَ الْإِحْتِمَالِ، صَابِرًا عَلَى الْإِذْلَالِ، مَحْمُودَ الْخَلَائِقِ، مَكْفُوفَ الْبَوَائِقِ، مَكْتُومَ السَّرِّ، كَثِيرَ الْبِرِّ..."

"Aşkta arzulanen şeylerden birisi de Allah'ın (c.c.) insana hoş sözlü, geçimi özlü, tuttuğunu koparan, başladığını yarım bırakmayan, beyanda bilgili, tatlı dilli, hilmli engin, ilmi zengin, muhalefeti az, yardımı çok, zorluklara dayanıklı, arkadaşın nazna sabırlı, ahlakı övülen, kötülüğü görülmeyen, sırları saklayan, iyilikleri çok yayan samimi bir dost vermesidir."

G- RESMÎ GÖREVLERİ VE YÖNETİMLE İLİŞKİLERİ

Endülüs'ün sayılı zengin ve ileri gelenlerinden olan İbn Hazm'ın babası Ahmed b. Sa'îd, II. Hakem el-Müstansır'ın ölümü üzerine küçük yaşta tahta geçen II. Hişâm'ın hâcibi el-Mansûr lakaplı İbn Ebî Âmir'e ve onun oğlu Abdülmelik el-Muzaffer'e vezirlik yapmıştır.⁶⁷ Babasının devlet ricâinden olması sayesinde İbn Hazm, ilk zamanlarda aristokrat ve kültürlü bir çevrede müreffeh bir hayat yaşadığıysa da Muzaffer'in ölümünden sonra baş gösteren ve giderek şiddetlenen taht kavgalarının doğurduğu kargaşa ortamı onun ailesinin de sıkıntılı bir dönem yaşamasına yol açtı. Emevî Hilâfeti'nin ardından Mülûku't-tavâif⁶⁸ döneminin ortaya çıkmasıyla neticelenen süreç başladığında İbn Hazm henüz on beş yaşındaydı.⁶⁹

İbn Hazm kendisini daha gençliğinin baharında Endülüs'te patlak veren siyasi kargaşa ve fitne olaylarının içinde bulmuştur. Bir tarafta Kurtuba halkı, diğer tarafta berberiler kıyasıya bir mücadeleye girmişlerdi. Bu mücadeleden galip çıkmak için kuzeydeki hıristiyan kırallardan yardım istemekten dahi geri durmuşlardı.⁷⁰

Bu sırada Kurtuba, Emevî Hilâfeti'nin daha güçlü bir şekilde geri getirilmesini hedefleyen siyasi faaliyetlerin merkezi durumundaydı. Endülüs'te ce-reyan eden tehlikeli siyasi çöküşü gören İbn Hazm, Emevî Hilâfeti'nin tekrar getirilmesine çağrıda bulunmuş, bunun gerçekleşmesi için kendisi de bilfiil siyasetin içinde yer almıştır. Ancak İbn Hazm'ın diğer bazı alimlerle birlikte

67 ez-Zehabi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1148.

68 Mülûku't-tevâif dönemi: Endülüs Emevî Devleti'nin 422/1031 yılında yıkılmasıyla Endülüs Emevî devletinin enkazı üzerine irili ufaklı bir çok devlet kuruldu ve Endülüs tarihinde "Mülûku't-Tevâif" adıyla bilinen yeni bir dönem başladı. Altmış yıldan fazla devam eden bu dönem, Endülüs tarihinin siyasi açıdan en çalkantılı dönemini oluşturmaktadır. Bk.: Mehmet Özdemir, "Endülüs" (siyasî tarih), DİA, XI, 214.

69 Abdulkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 43, 44.

70 Fâyiz Abdunnebi, *Edebü'r-resâil fi'l-Endelüs fi'l-karni'l-hâmisî'l-hicrî*, Dârü'l-beşir, Amman 1989, 17; Abdulkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 38.

hilafetin tekrardan getirilmesi için harcadığı samimi çabalar bir sonuç vermemiştir. Bir zamanlar tek vucut olan Endülüs hilafeti bir birleriyle savaşan yirmi kadar memleket ve imarete bölünmüştür.⁷¹

Halife II. Hişâm'ın hâcibi ve Âmiriler Devleti'nin kurucusu el-Mansûr lakaplı Ebû Amir 392 yılında vefat edince yerine el-Muzaffer lakaplı oğlu Abdülmelek b. el-Mansûr b. Ebî Amir geçti. Muzaffer'in karmaşık koşullarda hicri 399 yılında vefat etmesinden sonra kardeşi Abdurrahman b. el-Mansur yönetime gelmiştir. Babası ve kardeşinin özelliklerini taşımayan Abdurrahman câhil ve siyasetten anlamayan birisiydi. Bu yüzden devlet yönetiminde fahiş hatalar işledi.⁷² Bu hataların belki de en önemlisi II. Hişâm'a yaptığı baskılar sonucu kendisini veliaht ilan ettirerek el-Me'mûn lakabını almasıdır. Hilafetin ellerinden çıktığını gören Mervân oğulları bu gelişmelere seyirci kalmamış, nitekim el-Mehdî lakaplı Muhammed b. Hişâm b. Abdulcabbâr büyük bir ayaklanma başlatarak Abdurrahman b. el-Mansûr'u öldürerek Âmiriler yönetimine son vermiştir.⁷³ Bu isyandan sonra Endülüs ve özellikle baş şehir Kurtuba tam bir karışıklık içine düşmüştür.

Kurtuba halkının sonucunu düşünmeden destek verdiği bu ayaklanma Amiriler devletine son verdiği gibi, merkezi otoritenin kaybolmasına, milli birliğin parçalanmasına, tüm ülkeyi saran fitne ve kargaşa olaylarına da sebebiyet vermiştir. İbn Hazm'ın ailesi de bu gelişmelerden son derece olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Tüm bu gelişmelere kayıtsız kalmayan İbn Hazm, Kurtuba'da yaşanan fitne döneminde bir taraftan toplumun ıslahı için fikri, diğer taraftan Emevî yönetiminin tekrardan ikâme edilmesi için siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.⁷⁴

Ayaklanmayı başlatan Muhammed b. Hişâm b. Abdulcabbâr Halife II. Hişâm'ı hilafetten azlederek kendisini halife ilan etmiş,⁷⁵ hilafetin ikinci gününde emrindeki kuvvetlere Âmiriler'in saraylarının bulunduğu Medinetü'z-zâhire'ye saldırmalarını emretmişti. Karşı koyamayacaklarını anlayan şehir halkının canlarının bağışlanması karşılığı şehri teslim etmeleri üzerine, ez-Zâhire sarayı dahil şehir büyük bir yağmalamaya maruz kalmıştır. el-Mehdî lakaplı Muhammed b. Hişâm b. Abdulcabbâr'ın iktidarı fazla sürmemiş, zira Amirî taraftarları bir komplo düzenleyerek el-Mehdî'nin yönetimine son vermiş, azledilen Halife II. Hişâm el-Müeyyed'i hapisten çıkararak tekrar halife

71 Mutasem Najib Tel, *The Concept of Love in İbn Hazm's Treatise Tawq al-Hamama*, Georgetown University, Graduate School of Arts and Sciences, Washington DC 2000, 68, 69.

72 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 41.

73 İbn Sa'îd el-Mağribî, Ebû'l-Hasen Nureddin Ali b. Musa, *el-Muğrib fî hulel mağrib*, (nşr.: Şevki Dayf), Darü'l-Maârif, Kahire 1978, I, 213.

74 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 43.

75 Fâyiz Abdunnebi, *Edebü'r-resâil*, 15.

ilan etmişlerdi. İbn Hazm'ın bitmek bilmeyen çileleri II. Hişâm el-Müeyyed'in yeniden iktidara gelmesiyle daha da artmıştır. Zira II. Hişâm el-Müeyyed, İbn Hazm'ın babasını Amiriler devletine son veren Muhammed el-Mehdi ile işbirliği yaptığı suçlamasıyla tutuklatmış ve mallarına el koydurmuştur.⁷⁶

İbn Hazm'ın ailesi baskı ve tutuklamaların acısını yaşarken, Süleymân el-Müste'in liderliğindeki Berberî ordusu Kurtuba'yı kuşatma altına almıştır. Kuşatma sonucu bir taraftan yiyecek ve içeceğin azalması, diğer taraftan baş gösteren salgın hastalıklar yüzünden şehir halkı çok kötü günler yaşamıştır. Nitekim veba hastalığına yakalanan İbn Hazm'ın ağabeyi Ebû Bekir Ömer 401/1010 yılında vefat etmiş, aradan bir yıl geçmeden İbn Hazm babasını kaybetmiştir.⁷⁷ İbn Hazm yaşadığı bu acılara ve kargaşa ortamına rağmen Kurtuba'da kalmayı tercih etmiş, ancak Berberîler'in Kurtuba'yı ele geçirip evlerini yağmalaması üzerine h.404 yılında en güzel yıllarının geçtiği Kurtuba'dan ayrılarak Elmeriye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.⁷⁸

El-Meriye'de sükûnet ortamına kavuşan İbn Hazm bazı arkadaşlarıyla manzûm ve mensûr yazışmalarda bulunmuştur.⁷⁹ O sıralar el-Meriye'nin vâlisi Hayrân el-Amirî, İbn Hazm ve arkadaşı Muhammed b. İshâk'ı Emevî hanedanını diriltmeye çalışmakla suçlayarak tutuklatmıştır. İbn Hazm birkaç ay gözaltında bulundurulduktan sonra Hısnulkasr'a sürülmüştür.⁸⁰

İbn Hazm hapisten çıktıktan sonra Belensiye'de Emevî taraftarı Abdurrahman b. Muhammed el-Murtazâ'nın Berberîler'i Kurtuba'dan atmak için bir ordu teşkil ettiğini öğrenince bu orduya katılmak için Belensiye'ye gitmiştir.⁸¹ İbn Hazm'ın Murtazâ'ya vezirlik yapıp yapmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda İbn Hazm'ın Murtazâ'ya vezirlik yaptığı kaydedilirken,⁸² diğer bazı kaynaklarda Murtazâ'nın üst düzey danışmanlarından olduğu zikredilmektedir.⁸³ Murtazâ'nın komutasındaki ordu Gırnata önlerinden geçerken, Gırnata'ya hakim olan Berberîlerle savaşmış, İbn Hazm'ın da katıldığı bu savaş Emevîler'in hezimetiyile sonuçlanınca İbn Hazm Berberîler tarafından 412/1022 yılında esir alınmış, ancak kısa bir müddet sonra tekrar serbest bırakılmıştır.⁸⁴

O sıralar Kurtuba emiri el-Kâsım b. Hammûd'un şiddet ve baskı politikasını bıraktığı haberini alan İbn Hazm h.405 yılında yirmi beş yaşlarında iken

76 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 43, 44.

77 a.g.e., 46, 47.

78 Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 65; Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 50, 51.

79 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 118.

80 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 53.

81 İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, 202.

82 *Dâiretü'l-me'ârifü'l-İslâmiyye*, I, 137.

83 Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 70.

84 Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, *İbn Hazm sûre Endelüsiyye*, 103, 104.

Kurtuba'ya geri dönmüştür. Ancak eski dostlarını, ailesini ve çocukluğunun geçtiği evlerini bıraktığı gibi bulamamıştır. Kurtuba'ya dönen İbn Hazm bir taraftan ilim tahsiline devam ederken, diğer taraftan Emevi yanlısı cemaatlerle irtibata geçerek siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸⁵ Emevî yanlılarının gayretli çalışmaları sonunda meyvesini vermiş, Berberî yönetimine başkaldıran Kurtuba halkı, el-Kâsım b. Hammûd'u azlederek Müstazhir-Billah lakaplı Ebu'l-Muttarif Abdurrahman b. Hişâm'ı halife ilan etmişlerdir.⁸⁶

Hilafeti eski günlerine döndürmeye çalışan yüksek ahlâk ve ilim sahibi Müstazhir-Billah (ö. 414), vezirlerinden bir kısmını eski Emevî vezirlerinden seçerken, diğer bir kısmını İbn Hazm, İbn Şüheyd (ö. 426/1034) ve İbn Hazm'ın amcasının oğlu Ebû Muğire Abdulvehhâb (ö.438) gibi zamanın yetenekli genç ediplerinden seçmiştir. Milletin birliğini, devletin bütünlüğünü ve hıristiyan düşmanlara karşı yek vücut olmayı Emevî iktidarında gören İbn Hazm dinine, vatanına ve ulusuna karşı sorumluluklarını yerine getirmek için vezirlik görevini kabul etmiştir.⁸⁷

Ancak ne Halife Müstazhir-Billah'ın hilafeti ne de İbn Hazm'ın vezirliği fazla sürmemiş, halifeliliği kırk yedi gün süren Müstazhir-Billah, amcasının oğlu el-Müstekfî Muhammed b. Abdurrahman b. Ubeydullah b. en-Nâsır'ın h.414 yılında ayaklanmasında öldürülmüş, İbn Şüheyd el-Müstekfî'nin zulmünden kurtulmak için Mâlika'ya kaçarken, İbn Hazm tutuklanarak hapse atılmıştır.⁸⁸ İbn Hazm zalim ve zorba olarak nitelediği Müstekfî'nin kendisini tutuklatmasına sebep olarak Müstazhir-Billah ile olan arkadaşlığını göstermektedir.⁸⁹ Bu tutukluluk, Endülüs'ün son Emevî halifesi olan III. Hişâm el-Mu'ted-Billah'ın halife olmasına kadar sürmüştür. İbn Hazm'ın, III. Hişâm devrinde de kısa bir müddet vezirlik yaptığı belirtilmektedir.⁹⁰

Emevî hilafetinin yeniden ikame edilmesi için harcadığı siyasi çabalarının bir sonuç vermediğini gören İbn Hazm, siyasetten el çekerek hayatının geri kalan kısmını dinî ve toplumsal ıslahı sağlamayı amaçlayarak ilim ve telif çalışmalarıyla geçirmiştir.⁹¹ ez-Zehbî, İbn Hazm'ın siyaseti bırakarak kendisini ilme verdiğini, mantık ilminde büyük mesafe katettiğini, daha sonra mantık ilmini bırakıp İslami ilimlere yöneldiğini, bu ilimlerde kimsenin ulaşamadığı bir konuma geldiğini söylemektedir.⁹²

85 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 55, 56.

86 a.g.e., 57.

87 a.g.e., 57.

88 a.g.e., 57, 58.

89 İbn Hazm, *et-Takrib haddî'l-mantık*, nşr. İhsan Abbas, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut 1983, 346.

90 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, XII, 237; Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 71.

91 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, XII, 237.

92 ez-Zehbî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1148.

H- VEFATI

Tüm hayatı siyasi ve fikri mücadelelerle geçen İbn Hazm inandığı değerler uğruna büyük sıkıntılara katlanmış, bir kaç kez hapse atılmasına, eserlerinin gözünün önünde yakılmasına rağmen savunduğu fikirlerden asla ödün vermemiştir. Son günlerinde dahi ilmi faaliyetlerini sürdüren İbn Hazm içlerinde tarihçi el-Humeydî'nin de bulunduğu küçük bir öğrenci grubuna ders verirken arkasında çok sayıda kıymetli eserler bırakarak 72 yaşında 28 Şaban 456'da (15 Ağustos 1064) atalarının köyü Mente Lişem'de vefat etmiştir.⁹³

el-Mansûr el-Muvahhidî'nin bir gün İbn Hazm'ın kabrinin yakınlarından geçerken kabrin başında durduğu ve hayatta iken kadri ve kıymeti bilinmeyen bu büyük alime duyduğu saygısını; "Tüm alimler İbn Hazm'ın çocukları mesabesinde" sözleriyle ifade ettiği rivayet edilmektedir. İbn Hazm vefat ettikten sonra ilminin yayılmasında oğulları Ebû Râfi' el-Fadl, Ebû Üsâme Ya'kûb ve Ebû Süleymân el-Mus'ab'ın büyük rolleri olmuştur.⁹⁴

II- ESERLERİ

İbn Hazm, İslâm dünyasında çok sayıda eser vücûda getiren âlimler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Fıkıh, hadis, dinler tarihi, kelam, felsefe, mantık, soybilimi, dil ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda yüzlerce eser vücûda getirmiştir. Oğlu Ebû Râfi' Fazl b. Alî babasının yazdığı yaklaşık 80.000 varak tutan 400 cilt kitabın kendisine kaldığını haber vermektedir.⁹⁵ Bu eserlerden 150 kadarının adı kaynaklarda geçmektedir. Biz burada İbn Hazm'ın eserlerini; basılan eserleri, yazma eserleri ve bize ulaşamayan eserleri şeklinde üç grupta ele aldık. Bu eserlerin neşredilmiş olanlarından önemli gördüklerimizi muhtevâlarına dair kısa bilgilerle konu tasnifi ve önem sırasını gözeterek vermeyi uygun gördük. Yazma eserleri ile bize ulaşamayan eserlerini ise mümkün oldukça konularına göre tasnif ederek isimlerini vermekle yetindik.

A- BASILAN ESERLERİ

1- Fıkıh ve Usûlü

1-1. el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm. Zâhirî düşüncesi ve fıkıh usûlüne dair bir eser olup, Zâhirî fıkının metodolojisini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. İbn Hazm eserinde kendi usul anlayışını diğer mezheplerin usul anlayışlarıyla mukâyese etmekte ve kendi görüşlerinin doğruluğunu aklî ve naklî delillerle ispatlamaya çalışmaktadır. Eserde ayrıca âyet ve hadislerde

93 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 299.

94 Abdülkerim Halife, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 87.

95 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 1651; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 326; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 187.

yer alan lafızlar, emir-nehîy, umum-husus, nâsîh-mensûh, icâzu'l-Kur'ân, istisnâ, kinâye, mecâz, muhkem-müteşabih, icmâ ve delil gibi meseleleri ele almaktadır. Eserin farklı baskıları vardır. Mahmûd Hâmîd Osmân'ın neşri ile 1998 yılında Dâru'l-hadîs yayınevi tarafından Kâhîre'de yayımlanan eser bunlardan birisidir.

1-2. el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-mücellâ bi'l-ihîsâr. İbn Hazm'ın Zâhiri fıkhnâna dair en önemli eserlerinden olup el-Mücellâ adlı kitabının şerhi-dur. Eserin farklı baskıları vardır. Abdulgaffâr Süleymân el-Bendârî'nin neşri ile 1995 yılında Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye yayınevi tarafından 12 cilt halinde Beyrut'ta yayımlanan eser bunlardan birisidir .

1-3. Mûlahhasu ibtâlî'l-kıyâs ve'r-re'y ve'l-istihşân ve't-taklîd ve't-ta'îl. Fıkhn usûlüne dair muhtasar bir eserdir. Sa'îd el-Afğânî'nin neşrettiği eser, 1969 yılında Dâru'l-fikri'l-'Arabî yayınevi tarafından Dîmâşk'ta yayımlanmıştır.

1-4. Ashâbü'l-fütyâ mine's-sahâbe ve men ba'dehüm 'alâ merâtibihim fî kesreti'l-fütyâ. Eser Cevâmî'u's-sîre'nin zeylinde yayımlanmıştır.

1-5. en-Nübez fî usûli'l-fıkh. Fıkhn usûlüne dair muhtasar bir eserdir. Ahmed Hicâzî es-Sakâ'nın neşrettiği eser, 1981 yılında Mektebetü'l-külliyâti'l-Ezheriyye tarafından Kahire'de yayımlanmıştır.

2- Dil ve Edebiyat

2-1. Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf. İbn Hazm eserinde platonik aşkın muhtelif safhalarını psikolojik tahlillerle anlatırken, kendi hayatından ve muasrılarının tecrübelerinden örnekler vermektedir. Eserinin sanatlı nesrini yer yer büyük çoğunluğu kendisine ait olan şiirlerle süslemektedir. Eserinde; aşkın mahiyeti, belirtileri, düşünde sevenler, ilk bakışta aşık olanlar, uzun görülmeler sonucu aşık olanlar, sözle îma, gözle îma, mektuplaşma, aşıkta aracı kullanma, sır saklama, sır söyleme, kavuşma, ayrılma, teselli, vefâ ve ihanet gibi aşıkla ilgili konuları şık bir üslupla sürükleyici bir tarzda anlatmaktadır. İhsan Abbas'ın neşrettiği eser, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr yayınevi tarafından *Resâilu İbn Hazm* serisinin I. cildi içerisinde 1983 yılında Beyrut'da yayımlanmıştır. Birçok dile tercüme edilen eseri Mahmut Kanık "Güvercin Gerdanlığı-Sevgiye ve Sevenlere Dair" şeklinde Türkçe'ye çevirmiştir. Bu çevirinin son baskılarından birisi 1998 yılında İnsan Yayınları tarafından yapılmıştır.

2-2. Kasîde fi'r-red 'alâ Nikfûr Meliki'r-Rûm. İbn Hazm bu kasideyi, Bizans imparatoru Nicephores'in bazı İslâm beldelerini aldığı zaman Abbâsî Halifesi el-Mutî'l-Lillah'a (ö.363/974) hitâben İbnu'l Kaffâl adında bir mürtedede

nazmettiği kasideye cevap olarak irticâlen inşâd etmiştir. 137 beyitten oluşan kaside Abdulkerim Halife'nin *İbn Hazm el-Endelûsi hayâtuhu ve edebuhu* adlı eserinin 251-258'inci sayfalar arasında yer almaktadır.

2-3. Manzûme fî kavâ'idi usûli fıkhi'z-Zâhiriyye. Zâhiriyye Mezhebi'nin fıkıh usullerinin manzûm olarak anlatıldığı kaside, Kahire'de yayımlanan *Mecelletü ma'hadi'l-mahtûtâti'l-Arabiyye* dergisinin; yıl 1975, sayı I, cilt XXI, 149-151'inci sayfalar arasında yer almaktadır.

2-4. Risâle fî enne'l-Kur'ân leyse min nev'i belâğati'n-nâs. Kur'ân'ın i'câzını belâgat zâviyesinden ele alan risâle, Muhammed İbrâhim Nasr ve Abdurrahman Umeyra tarafından neşredilen *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal* adlı eserin III. cildinde 25-31'inci sayfalar arasında yer almaktadır.

3- Kalam, Felsefe Ve Mantık

3-1. el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ'i ve'n-nihal. Dinler ve mezhepleri konu alan önemli bir eserdir. İbn Hazm eserinde çeşitli İslâmî fırka ve mezheplerinin yanı sıra Yahûdilik ve Hıristiyanlık dinlerinin yanlış görüşlerini akli ve nakli delillerle eleştirmektedir. Muhammed İbrâhim Nasr ve Abdurrahman Umeyre'nin neşrettiği eser beş cilt halinde Dâru'l-cil yayınevi tarafından Beyrut'da yayımlanmıştır.

3-2. et-Takrîb li-haddi'l-mantık ve'l-medhal ileyhi bi'l-elfâzi'l-âmmiyye ve'l-emsileti'l-fıkhiyye. Eser, Aristo mantığı ekseninde mantık ilmini konu almaktadır. İbn Hazm eseri kaleme alırken; mantık ve felsefe hakkındaki yanlış kanaatleri gidermek ve doğru düşünmenin ilkeleri olduğunu belirttiği mantık ilminden herkesin faydalanması için mantık ilmini kolaylaştırma gayesi gütmüştür. Bunun için mantık meselelerini ele alırken anlaşılması zor mantık ve felsefe terimleri yerine dini terimler kullanmış, örneklerini de fikhî meselelerden getirmiştir. İhsan Abbas'ın neşrettiği eser, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr yayınevi tarafından *Resâilu İbn Hazm* serisinin dördüncü cildi içerisinde 1983 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

3-3. Risâle fî müdâvâti'n-nüfûs ve tehzîbi'l-ahlâk ve'z-zühd fi'r-rezâ'il. Eseri insanların bozulan ahlaklarını düzeltme ve nefis hastalıklarını tedâvi etmek amacıyla kaleme almıştır. İbn Hazm eserinde hayata ilişkin tecrübelerinden hareketle insanlara hikmetli sözler şeklinde ahlâkî tavsiyelerde bulunmaktadır. Eser *el-Ahlâk ve's-siyer fî müdâvâti'n-nüfûs* adıyla da anılmakta olup, *Resâilu İbn Hazm* serisinin birinci cildi içerisinde yer almaktadır.

3-4. el-Usûl ve'l-Furû'. Çeşitli kalam konularını ele almaktadır. Muhammed Âtîf el-İrâkî, Süheyr Fazlullah ve İbrâhim Hilâl'in birlikte neşrettikleri

eser, 1978 yılında Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye yayınevi tarafından Kahire'de yayımlanmıştır.

3-5. İzhâru tebdîli'l-Yehûd ve'n-Nasârâ li't-Tevrâti ve'l-İncîl ve beyânu tenâkuzi mâ bi-eydihim minhâ mimmâ lâ yahtemilu't-te'vîl. İbn Hazm'ın el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ'i ve'n-nihal adlı eserinin birinci cildinde 201-202'inci sayfaları arasında yer almaktadır.

3-6. el-Nesâihu'l-münciye mine'l-fedâihi'l-muhziye ve'l-kabâihi'l-mürdiye min ekvâli ehli'l-bida'. el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ'i ve'n-nihal adlı eserinin beşinci cildinde 33-73'üncü sayfalar arasında yer almaktadır.

4- Tarih ve Biyografi

4-1. Cemheretu ensâbi'l-Arab. Adından da anlaşılacağı üzere Araplar'ın nesepleriyle ilgili bir eser olup daha sonraki çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Abdusselâm Muhammed Hârûn'un tahkik ettiği eser, Dâru'l-me'ârif yayınevi tarafından 1962 yılında Kâhire'de yayımlanmıştır.

4-2. Cevâmi'u's-sîre. Muhtasar bir siyer kitabı olan eser es-Sîretü'n-Nebeviyye adıyla da anılmaktadır. İhsân Abbâs ve Nasuriddîn el-Esed'in neşrettiği eser, 1956 yılında Dâru'l-me'ârif yayınevi tarafından Kâhire'de yayımlanmıştır.

4-3. Haccetu'l-vedâ'. Memdûh Hakkı'nın tahkik ettiği eser, 1966 yılında Dâru'l-yakaza yayınevi tarafından Beyrut'ta yayımlanmıştır.

4-4. el-Kırââtü'l-meshûra fi'l-emsâri el-âtiye mecîe't-tevâtur. İhsân Abbâs ve Nasuriddîn el-Esed'in neşrettiği, İbn hazm'ın *Cevâmi'u's-sîre* adlı eserinin zeylinde yayımlanmıştır.

4-5 Esmâu's-Sahâbeti'r-ruvât ve mâ li kullin mine'l-'aded. *Cevâmi'u's-sîre*'nin zeylinde yayımlanmıştır.

4-6. el-Mufâdale beyne's-sahâbe. Sa'îd el-Afğânî'nin tahkik ettiği eser, 1940 yılında el-Matba'atu'l-Hâşimiyye tarafından Dımaşk'ta yayımlanmıştır.

RİSALELERİ

İbn Hazm'ın ayrıca farklı konularda kaleme aldığı risaleleri de vardır. İhsan Abbas bu risalelerden bir kısmını neşretmiştir. İhsan Abbas'ın neşrettiği risâleler, 1981, 1983, 1987 yıllarında el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr yayınevi tarafından *Resâilu İbn Hazm* adıyla dört cilt halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır. Biz bu risaleleri, İhsan Abbas'ın tasnif ettiği şekilde vermeyi uygun gördük.

I. ciltte yer alan risaleler

1. Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf. 2. Risâle fi müdâvâti'n-nüfûs. 3. Risâle fi'l-ğınâi'l-mülhî e mübâhun hüve em mahzûr. 4. Faslun fi ma'rifeti'n-nefs bi-ğayrihâ ve cehlihâ bi-zâtihâ.

II. ciltte yer alan risaleler

1. Risâletu nakti'l-'arûs fi tevârihi'l-hulefâ'. 2. Risâle fi ümmehâti'l-hulefâ'. 3. Risâle fi cümeli fütûhi'l-İslâm ba'de Rasûlillâh. 4. Risâle fi esmâi'l-hulefâ' ve'l-vülât ve zikri müdedihim. 5. Risâle fi fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ. 6. Zikru evkâti'l-ümerâ' ve eyyâmihim bi'l-Endelüs.

III. ciltte yer alan risaleler

1. Risâle fi'r-red 'alâ İbni'n-Nağrile el-Yehûdî. 2. Risâletâni ecâbe fihimâ 'an risâleteyni süile fihimâ sūâle't-ta'nîf. 3. Risâle fi'r-red 'ale'l-hâtîf min bu'd. 4. Risâletü't-tevkîf 'alâ şâri'i'n-necât bi-ihtisârî't-tarîk. 5. Risâletü't-telhîs li-vücûhi't-tahlîs. 6. Risâletü'l-beyân 'an hakâiki'l-imân. 7. Risâle fi'l-imâme. 8. Risâle fi hükmi men kâle inne ervâhe ehli's-şekâ'i mu'azzebetün ilâ yevmi'd-dîn.

IV. ciltte yer alan risaleler

1. Risâletü merâtibi'l-'ulûm. 2. et-Takrîb li-haddi'l-mantık. 3. Risâle fi elemi'l-mevt ve ibtâlihi. 4. er-Red 'ale'l-Kindî el-Feylesûf. 5. Tefsîru elfâzin tecrî beyne'l-mütekellimîne fi'l-usûl.

B- YAZMA ESERLERİ

Dîvânü İbn Hazm.⁹⁶ ed-Durre fi mâ yelzemu'l-insane i'tikâduhu ve'l-kavlu bihi fi'l-mille ve'n-nihle bi-ihtisâr ve'l-beyân.⁹⁷ Cüz'ün zekere fihî hadîseyne ehaduhumâ fi sahihi'l-Buhârî ve sânihimâ fi sahihi Müslim zu'ime ennehumâ mevzû'âni.⁹⁸ Hel li'l-mevti âlâmun em lâ.⁹⁹ Merâtibu'l-'ulûm ve keyfiyyetü talebihâ ve te'alluku ba'dihâ bi-ba'd. el-Mesâi'lü'l-yakîniyyetü'l-müstahrace mine'l-âyâti'l-Kur'âniyye.¹⁰⁰ Mes'eletü'l-keleb.¹⁰¹ Nebze fi'l-buyû'.¹⁰² er-Risâletü'l-bâhire fi'r-reddi 'alâ ehli'l-ehvâi'l-fâside.¹⁰³ Ma'rifetü'n-nâsih ve'l-mensûh.¹⁰⁴

96 Binğazî Üniversitesi'nde bir nüshası bulunmaktadır. Bkz: Ahmed Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 82; İhsan Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsü 'asru siyâdeti Kurtuba*, 304.

97 Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, No: 2704, İstanbul; Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 119; A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 81.

98 Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-mahtûtâti'l-'Arabîyye fi mektebâti Türkiyyâ*, Dâru'l-kitâbi'l-cedid, Beyrût 1975, I, 74; A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 81.

99 A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 92.

100 Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 121.

101 A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 90.

102 Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 121.

103 a.g.e., 121.

104 Ramazan Şeşen, a.g.e., 75.

C- GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN ESERLERİ

1- Dil ve Edebiyat

Beyânü'l- fesâha ve'l- belâğa.¹⁰⁵ Kasîde fi'l-ictihâd.¹⁰⁶ Müellefün fi'd-dâd ve'z-zâ'.¹⁰⁷ Risâletü't-te'kid.¹⁰⁸ Şey'ün fi'l-'arûz.¹⁰⁹ el-Te'akkub 'ale'l-İflîlî fi şerhi-hi li-dîvânî'l-Mütenebbî.¹¹⁰ Tesmiyetü's-şu'arâi'l-vâfidîn 'alâ İbni Ebi 'Âmir.¹¹¹

2- Fıkıh ve Usûlü

Dürrü'l-kavâ'id fi fihki'z-zâhiriyye.¹¹² İhtilâfu'l-fukahâ'i'l-hamse Mâlik, Ebî Hanîfe, eş-Şâfiî, Ahmed ve Dâvûd.¹¹³ el-İmlâ' fi kavâ'idî'l-fikh.¹¹⁴ el-İsâl ilâ fehmi kitâbî'l-hisâlî'l-câmî'a li-cümeli şerâi'i'l-İslâm fi'l-vâcib ve'l-helâl ve'l-harâm ve's-sünne ve'l-icmâ'.¹¹⁵ Kasru's-salât.¹¹⁶ Kitâbu enne târike's-salâti 'amden hattâ yahruce vaktuhâ lâ kazâ'e 'aleyhi fimâ kad harace min vaktihi.¹¹⁷ Kitâbu'l-ferâiz.¹¹⁸ Mâ hâlefe fihi Ebû Hanîfe ve Mâlik ve's-Şâfiî cumhûre'l-'ulemâ ve mâ inferede bihi küllü vâhidin.¹¹⁹ Kitâbu't-tasaffuh fi'l-fikh.¹²⁰ Merâtibü'd-diyâne.¹²¹ el-Nüketü'l-mûceze fi nefyi'l-umûri'l-muhdese fi'd-dîn mine'r-re'y ve'l-kıyâs ve'l-istihsân ve't-taklid.¹²² Risâle fi ma'ne'l-fikh ve'z-zühd.¹²³ el-Telhis fi a'mâli'l-'ibâd.¹²⁴

3- Hadis ve Usûlü

'Adedu mâ li-küllî sâhibin fi müsnedi Bakıy b. Mahled.¹²⁵ Beyânu ğalati Osmân b. Sa'îd el-A'ver fi'l-müsned ve'l-mürsel.¹²⁶ el-Câmi' fi sahihi'l-hadis bi'h-tisâri'l-esânîd ve'l-iktisâri 'alâ esahhihâ ve'c-tilâbi ekmeli elfâzihâ ve esahhi me'ânihâ.¹²⁷ Ecvibe min sahihi'l-Buhâri.¹²⁸ Evhâmu's-sahihayn.¹²⁹ el-İmlâ' fi

105 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

106 Abdulhalîm Üveys, *İbn Hazm*, 113.

107 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

108 a.g.e., aynı yer.

109 a.g.e., aynı yer.

110 a.g.e., aynı yer.

111 a.g.e., aynı yer.

112 a.g.e., XVIII, 194.

113 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 195.

114 a.g.e., aynı yer.

115 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657; ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 227.

116 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 196.

117 a.g.e., XVIII, 195.

118 a.g.e., aynı yer.

119 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr: Abdulgaffâr Süleymanel-el-Bendâri, Beyrut ts., X, 349.

120 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 194.

121 A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 89.

122 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 196.

123 a.g.e., aynı yer.

124 a.g.e., aynı yer.

125 a.g.e., aynı yer.

126 a.g.e., aynı yer.

127 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 194.

128 Abdulhalîm Üveys, *İbn Hazm*, 112.

129 A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 76.

şerhi'l-muvattâ'.¹³⁰ Kitâbun muhtasar fi 'ileli'l-hadis.¹³¹ Şerhu hadîsi'l-muvattâ' ve'l-kelâmu 'alâ mesâilîhi.¹³² Tertîbu sülâti Osmân ed-Dâremî li-İbn Ma'in.¹³³

4- Tarih ve Biyografi

Esvâku'l-'Arab.¹³⁴ Fihristü şuyûhi İbn Hazm.¹³⁵ Gazevâtu'l-Mansûr b. Ebî 'Âmir.¹³⁶ Merâtîbu'l-'ulemâ ve tevâlifihim.¹³⁷ Nesebü'l-Berber.¹³⁸ el-Risâletü'l-lâzime li-üli'l-emr.¹³⁹ el-Siretü'n-Nebeviyye.¹⁴⁰ Tesmiyetü şuyûhi Mâlik¹⁴¹

5- Kelam ve Felsefe

Esmâullahi'l-Hüsnâ'.¹⁴² el-Hadd ve'r-resm.¹⁴³ el-Telhis ve't-tahlîs fi'l-mesâilî'n-nazariyye ve furû'ihâ.¹⁴⁴ el-İ'râb 'ani'l-hireti ve'l-iltibâsi'l-vâki'ayn fi mezhebi ehli'r-re'y ve'l-kiyâs.¹⁴⁵ el-İ'tikâd.¹⁴⁶ el-İmâme ve's-siyâse.¹⁴⁷ Kitâbu's-sâdi' ve'r-râdi' 'alâ men keffere ehle't-te'vîl min firaki'l-müslimîn ve'r-reddu 'alâ men kâle bi't-taklîd.¹⁴⁸ Kitâbu't-tahkîk fi nakdi kitâbi'l-'ilmî'l-İlâhi li-Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî et-Tabîb.¹⁴⁹ Kitâbu't-terşîd fi'r-reddi 'alâ kitâbi'l-ferîd li-İbni'r-Râvendî fi i'tirâdîhi 'ale'n- nübüvvât.¹⁵⁰ Mâ vaka'a beyne'z-zâhiriyye ve ashâbi'l-kiyâs.¹⁵¹ Mes'ele fi'r-rûh.¹⁵² Mes'eletü'l-îmân.¹⁵³ Muhtasarü'l-milel ve'n-nihal.¹⁵⁴ Mürâkabetü ahvâli'l-imâm.¹⁵⁵ el-Red 'alâ enâcîli'n-Nasârâ.¹⁵⁶ el-Red 'alâ men i'teraza 'ale'l-fasl.¹⁵⁷ Reddun 'alâ İsmâil b. İshâk.¹⁵⁸ Risâletü'l-mu'ârâda.¹⁵⁹ Şerhu fusûli Epikrât¹⁶⁰

130 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 194.

131 a.g.e., XVIII, 195.

132 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657.

133 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 196.

134 A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ülâhiyyât*, 74.

135 Abdülkerîm Halîfe, *İbn Hazm hayâtuhu ve edebuhu*, 133.

136 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

137 a.g.e., XVIII, 196.

138 a.g.e., XVIII, 195.

139 a.g.e., XVIII, 196.

140 ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 230.

141 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

142 ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 228.

143 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

144 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657.

145 ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 230.

146 a.g.e., III, 229.

147 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657.

148 a.g.e., aynı yer.

149 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, (nşr: Muhammed İbrahim Nasr; Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-cil, Beyrut ts., I, 34.

150 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 195.

151 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657.

152 ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 196.

153 a.g.e., XVIII, 196.

154 a.g.e., aynı yer.

155 a.g.e., XVIII, 195 .

156 a.g.e., aynı yer.

157 a.g.e., aynı yer.

158 a.g.e., aynı yer.

159 a.g.e., aynı yer.

160 a.g.e., XVIII, 197.

6- Muhtelif Alanlara Ait Eserleri

el-Edvîyetü'l-müfrede.¹⁶¹ Fadlu'l-'ilm ve ehlihi.¹⁶² el-İnsâf.¹⁶³ el-İstiksâ'.¹⁶⁴ el-'İtâb 'alâ Ebî Mervân el-Havlânî.¹⁶⁵ Zecrû'l-ğâvî.¹⁶⁶ Kitâbu ahlâki'n-nefs.¹⁶⁷ Kitâbu bulğati'l-hakîm.¹⁶⁸ Kitâbu haddi't-tıb.¹⁶⁹ Kitâbu ihtisâri kelâmi Gâlinûs fi'l-emrazi'l-hâdde.¹⁷⁰ Kitâbu'l-fedâih.¹⁷¹ Kitâbu'l-isticlâb.¹⁷² Kitâbu'l-kirâât.¹⁷³ Mes'eletü helî's-sevâdu levnün em lâ.¹⁷⁴ el-Muhâkeme beyne't-temr ve'z-zebîb fi't-tıb.¹⁷⁵ Muhtasaru kitâbi's-sâci fi'r-ricâl.¹⁷⁶ Risâle fi'l-va'z ve'l-va'iz.¹⁷⁷ Risâle fi't-tıbbi'n-Nebevî.¹⁷⁸

Sonuç

İbn Hazm, Endülüs'ün siyasi hayatında aktif bir şekilde yer alan zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğudur. İlk eğitimini babasının sarayında cariyelerden alan İbn Hazm, on iki yaşına geldiğinde mescitlerde düzenlenen ders halkalarına düzenli olarak katılmaya başlamıştır. Bu ders halkalarında zamanın büyük alimlerinden hadis, fıkıh, nahiv, lugat, edebiyat, mantık, kelam ve tarih dersleri almıştır. Aynı dönemlerde Amirler sarayında tertip edilen edebi meclislere de katılmaya başlamıştır. İbn Hazm ilim tahsilinde belli bir sınırdan durmamış, aksine çağında revaçta olan nakli ve akli ilimlerin hemen hepsini tahsil etmiş ve bu ilimlerde yüksek derecelere ulaşmıştır.

İbn Hazm, Endelüs'te Zahirî Mezhebi'ni sistemleştirmiş ve bu mezhebin tartışmasız en büyük temsilcisi olmuştur. İlmi araştırma ruhuna sahip olan bu büyük bilgin, İslâm dünyasında çok sayıda eser vücûda getiren âlimler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Fıkıh, hadis, dinler tarihi, kelam, felsefe, mantık, soybilimi, dil ve edebiyat gibi çağında revaçta olan farklı ilim alanlarında yüzlerce eser vücûda getirmiştir.

161 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

162 A. Nâsir el-Hamd, *İbn Hazm ve mevkîfuhu mine'l-ilâhiyyât*, 87.

163 a.g.e., 76.

164 a.g.e., 73.

165 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 196.

166 a.g.e., aynı yer.

167 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, IV, 1657.

168 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

169 a.g.e., aynı yer.

170 a.g.e., aynı yer.

171 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, nşr: Ferid Abdulaziz el-Cündî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût 1990, I, 439.

172 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 195.

173 Abdulhalim Üveys, *İbn Hazm*, 112.

174 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 197.

175 a.g.e., XVIII, 197.

176 ez-Zehebî, *Müzânu'l-tidâl fi nakdi'r-ricâl*, (nşr: Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-fikr, Beyrût ts., III, 90.

177 ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 196.

178 a.g.e., XVIII, 197.

Endülüs Emevî Hilâfeti'nin yıkılmasına tanık olan İbn Hazm gelişmelere kayıtsız kalmamış, bir taraftan toplumun ıslahı için fikri, diğer taraftan Emevî yönetiminin tekrardan ikâme edilmesi için siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak siyasi çabalarının bir sonuç vermediğini görünce siyasetten el çekmiş, hayatının geri kalan kısmını dini ve toplumsal ıslahı sağlamayı amaçlayarak ilim ve telif çalışmalarıyla geçirmiştir

Tüm hayatı siyasi ve fikri mücadelelerle geçen İbn Hazm inandığı değerler uğruna büyük sıkıntılara katlanmış, bir kaç kez hapse atılmasına, eserlerinin gözünün önünde yakılmasına rağmen savunduğu fikirlerden asla ödün vermemiştir. Son günlerinde dahi ilmi faaliyetlerini sürdüren bu büyük âlim arkasında çok sayıda kıymetli eserler bırakarak 72 yaşında 28 Şaban 456'da (15 Ağustos 1064) atalarının köyü Mente Lişem'de vefat etmiştir.